

IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

LIETUVIŲ KALBA KLAIPĖDOS KRAŠTO TEISMUOSE IR MOKYKLOSE 1927–1932 M.

Lithuanian Language in the Courts and Schools
of the Memel Territory (1927–1932)

SUMMARY

After Lithuania acquired sovereign rights in the Memel Territory in 1923, various problematic issues arose – from the payment of pensions to former public servants of the Territory to the use of the Lithuanian language in autonomous entities. These issues were difficult to solve because the Territory's judicial system, legal regulation, and legal doctrine had been rooted for centuries in German culture. The article analyzes the status of the Lithuanian language in the courts and schools of the Territory. The article relies on historical documents stored in the Central State Archive of Lithuania: the legal acts of the Memel territory, the governor's *pro memorias*, correspondence of the president of the Directorate of the Memel territory and Ministry of Foreign Affairs, statistics, and the media of that time.

SANTRAUKA

1923 m. Lietuvai įgijus suvereno teises į Klaipėdos kraštą, kilo daugybė probleminių klausimų – nuo pensijų mokėjimo buvusiems Krašto tarnautojams iki lietuvių kalbos vartojimo autonominiuose įstaigose. Šiuos klausimus nebuvo paprasta išspręsti, nes Krašte jau šimtmečius buvo įsigalėjusi vokiečių kultūra, teismų sistema, teisinis reglamentavimas, teisės doktrina. Straipsnyje analizuojama, koks buvo lietuvių kalbos statusas Krašto teismuose remiantis Klaipėdos krašto teisės aktais, Lietuvos valstybės centriniame archyve (LCVA) rasta Krašto gubernatoriaus *pro memoria*, Krašto direktorijos bei Užsienio reikalų ministerijos raštais, statistiniais duomenimis, to meto spauda.

RAKTAŽODŽIAI: lietuvių kalba, Klaipėdos krašto teismai, mokyklos, *pro memoria*.

KEY WORDS: lithuanian language, courts of the Memel territory, schools, *pro memoria*.

Lietuvių ir vokiečių kalbos bus pripažintos lygiomis oficialinėmis Klaipėdos Krašto kalbomis.

Klaipėdos krašto Statuto 27 straipsnis¹

ĮVADAS

Kai 1925 m. rugpjūčio 25 d. įsigaliojo Klaipėdos krašto konvencija, jos sudėtinės dalies „Klaipėdos krašto Statutas“ 27 straipsnis įtvirtino lietuvių ir vokiečių kalbas lygiomis oficialiomis Krašto kalbomis.

Tačiau Krašte ir toliau veikė Vokietijos teisės aktai su nedidelėmis Krašto autonominės valdžios padarytomis pataisomis, vokiška teismų sistema, pats teismo procesas vyko vokiečių kalba, o mokyklose klaipėdiečiai vaikai buvo mokomi pagal vokiškas mokymosi programas.

Vienas ryžtingiausių lietuvių kalbos vartojimo autonominėse institucijose bei švietimo įstaigose gynėjų buvo Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys, kurį M. Romeris apibūdino „branginančiu kritiką“ (Romeris 1940: 565), o vokiečių spauda – „slaptu Lietuvos diktatoriumi“ (nežinomas autorius 1930a). Straipsnis chronologiškai apima laikotarpį nuo 1927 m. iki 1932 m., kada A. Merkys, eidamas Klaipėdos krašto gubernatoriaus pareigas, savo rašytose *pro memoria*, be visų kitų klausimų (gubernatoriaus veto teisės, Krašto direktorijos pirmininko O. Böttcherio atstatydinimo, teisėjų ruo-

šimo, pensijų ir pašalpų mokėjimo Krašto valdininkams, jų pilietybės, Klaipėdos uosto, Krašto žemės ūkio, okupacijos išlaidų, Krašto prokuroro statuso, lietuvių kalbos statuso Krašto Seimelyje, Direktorijoje, lietuviško raidyno ir gotiško šrifto vartojimo spaudoje, Klaipėdos krašto valdžios žiniuose²), detaliai aprašė lietuvių kalbos statusą Krašto teismuose ir švietimo įstaigose.

Tyrimas paremtas Klaipėdos krašto teisės aktais, moksliniais straipsniais bei Lietuvos centriniame valstybės archyve rastais dokumentais.

Nuo seno įprasta, kad šalių valdžios institucijose, švietimo įstaigose vartojama valstybinė kalba. Tačiau istoriškai susiklosto atvejai, kai šalyje kelių kalbų vartojimui suteikiamas specialus režimas ir tenka kovoti dėl kurios nors kalbos kaip pagrindinio kultūros skleidimo instrumento išlikimo. Straipsnio tikslas – atskleisti iššūkius, su kuriais susidūrė Lietuvos valstybės institucijos, norėdamos sumažinti Krašte šimtmečiais puoselėtą germanizacijos įtaką, ir plėtoti lietuvių mentalitetą bei kultūrą.

„VALSTYBINĖS“ IR „OFICIALIOS“ KALBOS VARTOJIMAS

Klaipėdos krašto Statute vartojama sąvoka „oficialinė“, o 1928 m. Lietuvos valstybės Konstitucijos 7 straipsnyje – „valstybės“: „Valstybės kalba – lietuvių kalba.“³

Oficiali kalba, kaip aiškino J. Robinzono, yra kalba, vartojama viešose institucijose santykiyje su visuomene. Šis santykis gali būti kumuliatyvus, t. y. kai tar-

nautojai privalo mokėti abi kalbas, ir alternatyvus, kai tarnautojas konsultuoja, rašo, atsako ta kalba, kuria pageidauja interesantas, arba kuria jis kreipėsi į instituciją. Tuo tarpu valstybinė kalba yra kalba, kurią „vartoja valstybė savo pareiškimuose“ (Robinzonas 1934: 621, 623).

Šios sąvokos panašios tuo, kad tiek oficialios, tiek valstybinės kalbos vartojimas turi būti užtikrintas viešame gyvenime. Tačiau valstybinės kalbos vartojimo atveju nėra pasirinkimo, pavyz-

džiui, valdžios ar savivaldybių įstaigose interesantai aptarnaujami valstybine kalba, prireikus pasinaudojama vertėjo paslaugomis. Klaipėdos krašto atveju – institucijose turėjo būti vartojama ir lietuvių, ir vokiečių kalba. Manytina, kad dėl to autonominės įstaigos turėjo pareigą aptarnauti interesantus pagal jų pageidavimą – arba vokiečių, arba lietuvių kalbomis (plačiau: Natkevičius 1931: 130–133; apie valstybinę kalbą: Vainiutė 2010: 25–41).

TAUTINĖ KRAŠTO SUDĖTIS

Klaipėdos krašto gyventojai buvo skirstomi į lietuvius, vokiečius ir „*memelländerius*“.

Kaip tvirtinama 1930 m. šaltiniuose⁴, „gryno kraujo vokiečių“ buvo 10 ar 15 procentų visų Klaipėdos krašto gyventojų. Tačiau pažymima, jog jie „labai susipratę, jų rankose yra bažnyčia, teismai, savivaldybės, mokyklos ir prekyba. Be to, vokiečiai gauna iš Vokietijos stiprią moralinę ir materialinę paramą“ (ten pat, l. 160).

Lietuvių buvo 14 ar 15 procentų visų gyventojų, tačiau jie neturėjo tiek įtakos Krašto gyvenimui.

Memelländeriai, arba suvokietinti lietuviai, sudarė daugumą visų gyventojų – apie 75 procentus. Apie jų lietuvišką prigimtį bylojo lietuviškos pavardės: Jaksztas, Gaidies, Joneleit, Ramutten, Nausseden, Juschka, Simoneit, Wilks,

Dudjahn, Reisgies, Jurgeleit, Kurschaitis, Pagalies, Kairies, Jakschies⁵ ir t. t. Manytina, kad A. Merkys apie juos parašė: „Dvasioje jie yra tikri vokiečiai“ (Pranešimas apie Klaipėdos krašto pradžios mokyklas, l. 160). Štai ir Lietuvos rašytoja I. Simonaitytė prisiminimuose minėjo, jog buvo pasidariusi didelė Vokietijos patriotė: „mylėjau kaizerį Vilių II“ (Kubilius 1987: 39).

Viešuose pokalbiuose buvo deklaruojama, kad dauguma Krašto gyventojų yra prieš Krašto atskyrimą nuo Vokietijos. Tokį sakinį yra pasakęs ir Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus teisėjas dr. A. Hesse viešame renginyje⁶.

Žinant apie Krašto tautinę sudėtį bei nusiteikimą, nenuostabu, kad Lietuvos vyriausybei kilo nemažai iššūkių lietuvinant Klaipėdos kraštą.

LIETUVIŲ KALBA KLAIPĖDOS KRAŠTO TEISMUOSE

Kadangi Krašte galiojo Prūsijos Karalystės teismų santvarkos įstatymas, kurio 184 straipsnis skelbė, kad teismo

kalba yra vokiečių kalba, o Krašto Statuto 27 straipsnis reglamentavo, kad lietuvių ir vokiečių kalbos yra lygios oficia-

lios Krašto kalbos, tai kilo klausimų – kokia kalba turi vykti teismo procesas, ar Krašto teisėjas turėjo mokėti abi kalbas, ar deramai užtikrinama lietuvių tautybės asmenų teisė į tinkamą teisminį procesą vertėjo pagalba bendraujant su teisėju, ir pan.

To meto Lietuvos politikų ir teisininkų įsitikinimu, vokiečių įstatymų normos, prieštaraujančios Krašto Statutui (kaip šiuo atveju Karalystės teismų santvarkos įstatymo 184 straipsnis), turėjo nustoti veikusios išgaliojus Klaipėdos krašto Konvencijai (Robinzonas 1934: 623).

Tačiau ne viskas buvo taip paprasta. Reikia nepamiršti, jog Krašto teisėjai ir kiti teismų darbuotojai ilgą laiką buvo ruošiami ir laikydavo atrankos į teismus egzaminus Prūsijoje pagal prūsų Teisingumo ministerijos patvirtintas taisykles⁷. Maža to, iki 1934 m. Krašte buvo pripažįstami tik Vokietijos universitetus baigusiu absolventų teisės diplomai. Ne mažiau įdomus ir tas faktas, kad iki 1927 m. Krašto teisėjai prisiekdavo Prūsijos valstybės tarnybai (Vikeris 1934: 259).

Atsižvelgus į išdėstytus faktus, neuostabu, kad Krašto teisėjai nemokėjo lietuvių kalbos. D. Stankūnas rašė, kad vokiškajai Krašto gyventojų daliai teisinės paslaugas galėjo teikti 80 teisininkų, o lietuviškajai – tik 8 teisininkai. Iš advokatų tik du mokėjo lietuvių kalbą ir galėjo aptarnauti lietuviškąją Krašto visuomenę bei centrinę valdžią. Buvo tvirtinama, kad trūksta teisininkų, galinčių padėti, pavyzdžiui, lietuviams darbininkams pasų išdavimo klausimais (Stankūnas 1938: 404–405).

Darytina išvada, kad teismuose buvo vartojama vokiečių kalba.

Gubernatorius A. Merkys savo *pro memoria* ir raštuose Krašto direktorijos pirmininkui aprašydavo situacijas, kada Krašto teismai atsisakydavo nagrinėti bylas lietuvių kalba, o lietuvių tautybės gyventojai duodavo parodymus, liudydavo vertėjo padedami, be to, turėdavo pasirašyti vokiškai surašytuose procesiniuose dokumentuose⁸.

A. Merkys akcentuodavo, jog teismo proceso vykdymas vokiečių kalba, kai šalys yra lietuvių tautybės asmenys, yra neteisėtas: „...teisėjai turi suteiktą jiems autoritetą <...>, dėl to jie turi stengtis, kad žmonės jais pasitikėtų...“⁹ Pasitikėjimo teismais klausimas, susijęs su vertimais, kilo dėl to, kad asmenys skundėsi, jog vertėjai nemoka bendrinės lietuvių kalbos ir verčiant keičia sakinių reikšmę¹⁰.

Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkas O. Kadgynas atsakyme gubernatoriui pabrėžė, kad „negalima kalbėti apie teismų „atsisakymą“ nagrinėti lietuvių kalba“, tačiau atkreipė dėmesį, jog nė vienas Krašto teisėjas nemoka lietuvių kalbos taip, kad galėtų bylas nagrinėti lietuviškai. Todėl, pasak Direktorijos vadovo, yra teikiamos vertėjų paslaugos. Be to, O. Kadgynas išskyrė dar keletą tokios situacijos priežasčių: pirma, yra dvi oficialios kalbos, o kurią teismas vartos, priklauso autonominei, o ne centrinei valdžiai spręsti; antra, didžiausia Krašto gyventojų dalis kalba vokiškai; trečia, Krašte veikia vokiečių įstatymai ir vartojami vokiški terminai, kuriems išversti prireiktų daug laiko ir pastangų; ketvirta, klaipe diečių lietuvių kalbos tarmė skiriasi nuo bendrinės kalbos ir klaipe diečiai su Didžiosios Lietuvos gyventojais sunkiai vienas kitą supranta, o reikalauti iš teisėjų mokėti tiek bendrinę kalbą, tiek

Krašto tarmę būtų „begalinis reikalavimas“. Pirmininkas atmetė kaltinimus ir dėl to, jog dėl vokiečių kalbos vartojimo Krašto gyventojai nepasitiki vietos teisėjais: „...yra mažas skaičius asmenų priešingai nusistačiusių vokiečių kilmės gyventojams <...> ir kurie kursto prieš teismus tiktai dėl tos priežasties, kadangi didi teismo valdininkų dalis yra vokiečių kilmės“¹¹. Čia pat papasakojo atsitikimą, kaip teisiamašis, puikiai mokėdamas vokiečių kalbą, reikalavo teisėjo vartoti lietuvių kalbą, kurią pats vargiai mokėjo.

Savo ruožtu Lietuvos institucijos tvirtino, kad pagal vokiečių, lietuvių ir rusų įstatymus vertimas teismuose galimas tik iš nevalstybinės kalbos į valstybinę, o ne iš „oficialinės į oficialinę“: „Kiekvienas mokytojas, valdininkas ar teisėjas <...> Krašte privalo skaityti ir rašyti lietuvių ir vokiečių kalbomis. Konvencija uždeda Lietuvos Respublikos centro vyriausybei prievolę reikalauti iš autonominių įstaigų valdininkų abiejų oficialinių kalbų žinojimo.“¹² Antrindamas gubernatorius A. Merkys teigė, kad pagal įstatymus bylos turi būti išklaustytos ne tik vokiečių, bet ir lietuvių kalba ir kad nėra reikalo kalbėti apie vietos gyventojų norą ar nenorą teismuose vartoti vieną ar kitą oficialią kalbą¹³.

1930 m. gruodžio 14 d. Klaipėdos valsčiaus teisme nagrinėjant pasienio policijos tarnautojų Radžiūno ir Bobelio bylas, kilo incidentas:

Teismo posėdžio pirmininkas Dr. Lindner atidaręs posėdį kreipėsi į Bobelį vokiečių kalba. Bobelis lietuviškai pareiškė, kad jis vokiečių kalbos nemoka ir parodymą gali duoti lietuvių kalboje, ir nurodė, jog Konvencijoje numatyta abiejų kalbų lygios teisės. Pirmininkas pakvietė vertėją <...>.

Bobelis vėl pasakė, kad Konvencijoje nenumatyta, kad teisme galima naudotis vertėjais, ir girdi vertėjas gali mano mintis visai kitaip išversti, ir todėl aš noriu kalbėti tik su pirmininku lietuviškai <...>. Lindneris atsakė, kad <...> neranda reikalo išmokti lietuvių kalbos, ir jeigu kas nori su juo kalbėti, gali pats išmokti vokiečių kalbos. Bobelis atsakė, kad nesupranta ką Lindneris kalba. Lindneris supykęs sakė, kad Bobeliui nereikalinga suprasti ir liepė sėsti <...>. Bobelis pareiškė teismui nepasitikėjimą, motyvuodamas, kad teismo sąstate yra svetimšalių ir jis kaipo Lietuvos pilietis <...> negali būti svetimšalių teisiamas <...>. Panašiai pasielgė ir Radžiūnas.¹⁴

Taigi iš išlikusios medžiagos akivaizdu, kad Krašto teismuose buvo siūlomi vertėjai nesuprantantiems lietuvių ar vokiečių kalbos, tačiau lietuviai atsisakydavo vertėjo paslaugų, nes norėjo netarpiškai bendrauti oficialia kalba su teisėju¹⁵.

Atsitikdavo ir taip, kad teismai baudavo proceso dalyvius, jei šie teismo posėdyje kalbėdavo lietuviškai, pavyzdžiui, vienas liudininkas gavo penkių dienų arešto (Šilutiškis 1924: 4; Piročkinas 2010b).

Pabrėžtina, jog Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyrius buvo priėmęs sprendimą¹⁶, kuriuose nurodė, kad Krašto teismo teisėjas nebūtinai privalo netarpiškai bendrauti su proceso dalyviais (Klaipėdos korespondentas 1931: 3). Štai kaip tai aiškino Krašto direktorija:

vokiečių kalba yra Klaipėdos Krašto teisėjui kaipo oficialinė kalba daug svarbesnė negu lietuvių kalba. Jau daugelį šimtų metų vokiečių kalba yra teismo kalba. Bemaž be išimties įstatymai yra sudaryti vokiečių kalba. Tikrai labai maža įstatymų tėra išversta lietuvių kalbon <...>. Visi esamieji advokatai tekalba tik vokiškai.

Lietuviškai kalbančioji gyventojų dalis didžiausia dalimi moka vokiečių kalbos. Vietinė gyventojų dalis, kuri kalba lietuviškai, nevartoja Didž. Lietuvos kalbos, bet lietuviškos tarmės, kurios Didž. Lietuvos gyventojų dalis visiškai nesupranta arba tikrai labai mažai tesupranta. Tie atvejai, kuriais teisme vartojama Didž. Lietuvos kalba, tesudaro tikrai labai mažą dalį. Šiais atvejais teisėjas gali lengvai susikalbėti vertėjui padedant. Susisiekiame su vietiniais gyventojais Didž. Lietuvos kalbos žinojimas teturėtų tikrai labai mažos vertybės.¹⁷

Tačiau anksčiau minėtame Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus sprendime buvo pateikta ir atskiroji nuomonė, kurioje buvo pabrėžiami trūkumai dėl oficialios kalbos vartojimo teisme vertėjo pagalba. Pirmiausia buvo pabrėžta, jog išgaliojus Krašto Statutui, Prūsijos Karalystės Teismų santvarkos įstatymo 184 straipsnis turėjo nustoti galios, antra, oficialios kalbos nevartojimas prieštarauja netarpiškumo principui, pažeidžia kaltinamojo teisę oficialia kalba duoti parodymus: „Kaip nebylys negali būti teisėju, lygiai taip pat ir oficialės kalbos nemokąs teisėjas neturi vieno tų privalumų, kurie iš teisės visur būtinai reikalaujami.“¹⁸

Vėliau ši situacija pasikeitė. 1934 m. buvo pirmą kartą sureaguota į tai, jog vie-

nas proceso dalyvių (manytina, buvęs Krašto direktorijos pirmininkas E. Simonaitis) atsisakė teisme kalbėti vokiečių kalba. Už tai proceso dalyvis nebuvo baudžiamas, o buvo apsispręsta atidėti procesinius veiksmus (nežinomas autorius 1934c: 7; Piročkinas 2010b).

Pirmą kartą Krašte byla lietuviškai buvo nagrinėjama 1934 m. kovo 13 d. Tą kartą Klaipėdos valsčiaus teismas patenkino kaltinamųjų, nemokančių vokiečių kalbos, reikalavimą bylą nagrinėti lietuvių kalba. Vertėjo į vokiečių kalbą prireikė vienam prisiekusiajam (Nežinomas autorius 1934d; Piročkinas 2010b).

Teismai laikytini valdžios įstaigomis, įgyvendinančiomis teisingumą. Tai viena svarbiausių valstybės funkcijų. Todėl buvo svarbu, kad teismuose po truputį išgalėtų lietuvių kalba. Tačiau ne mažiau svarbi yra ir švietimo sritis, duodanti pagrindus visuomenės kultūrai, mentalitetui, formuojanti žmogiškąsias vertybes. Kaip rašė M. Šlaža, mokykla, valdininkai, bažnyčia – geriausia nutautinimo priemonė, „germanizacijos įrankiai“ (Šlaža 1932: 353, 354). Kaip matėme iš anksčiau pateiktų faktų, teismuose lietuvių kalbos statusas keitėsi, tačiau pradžios mokyklose situacija klostėsi kiek kitaip.

KLAIPĖDOS KRAŠTO PRADŽIOS MOKYKLŲ ADMINISTRAVIMAS

Kalbėdami apie lietuvių kalbos statusą Krašto mokyklose trumpai apžvelgsime, kaip Krašte buvo administruojama švietimo sritis. Tai darysime remdamiesi 1930 m. pateiktais duomenimis¹⁹.

Svarbu paminėti Krašto Statuto 5 straipsnį, įtvirtinusį sritis, kurių valdymas buvo patikėtas autonominiams Kraš-

to institucijoms. Tarp šių sričių paminėtas ir švietimas. Taigi Krašto Seimelis ir Direktorija (ne Didžiosios Lietuvos institucijos) buvo subjektai, turėję įgaliojimus švietimo srityje.

Pažymėtina, kad Prūsijoje privalomas vaikų nuo 7 iki 14 metų pradinis mokslas buvo pradėtas įgyvendinti 1736 m. O

Didžiojoje Lietuvoje privalomas pradinis mokymasis buvo pradėtas įgyvendinti 1928 m. (Žostautaitė 1992: 198)²⁰.

Žemesniu lygmeniu mokyklos reikalais rūpindavosi mokyklų sąjungos, apimdavusios vieną ar kelias gyvenvietes. Šios sąjungos buvo vadinamos „*Schulverbandais*“. Mokyklos būdavo išlaikomos iš lėšų, kurias surinkdavo *Schulverbandai* iš gyventojų, kas mėnesį mokėjušių atitinkamą mokesį. Mokestis sudarydavo šešiasdešimt procentų visų kitų mokesčių. Jeigu kurioje nors mokyklų sąjungoje buvo daugiau lėšų, jos būdavo perduodamos Direktorijai, kuri jas paskirstydavo *Schulverbandams*, neturintiems pakankamai lėšų. Taigi, mokyklų sąjungos rūpindavosi mokyklų finansavimo klausimais.

O Direktorija administruodavo švietimo klausimus. Prie Direktorijos buvo Mokyklų skyrius, kuriam vadovavo pats

Direktorijos pirmininkas. Direktorija skirdavo ir atleisdavo mokytojus, tvirtindavo mokymosi programas. Direktorijos pirmininko skiriami mokyklų patarėjai turėdavo stebėti mokyklas ir teikti informaciją Direktorijai. Kiekvienai Krašto apskrčiai būdavo skiriamas vienas mokyklų patarėjas.

Vaikai turėdavo eiti į mokyklą nuo šešerių metų, o mokslas trukdavo aštuonerius metus.

Klaipėdos krašte (Pagėgių, Šilutės ir Klaipėdos apskrityse) buvo per du šimtus dvidešimt pradinių mokyklų²¹. Remiantis vėlesniais duomenimis²², 1934–1935 mokslo metais buvo du šimtai šešiasdešimt penkios mokyklos, tarp jų apie pus trečio šimto viešųjų ir privačiųjų pradžios mokyklų, dar vadinamų liaudies mokyklomis, viena kurčėnų mokykla, dvi vidurinės privačios mokyklos, mokytojų seminarija, keturios gimnazijos²³.

LIETUVIŲ KALBA KLAIPĖDOS KRAŠTO MOKYKLOSE

Klaipėdos krašto konvencijos 31 straipsnyje įtvirtinama, jog autonominės institucijos iki 1930 m. sausio 1 d. galės skirti užsieniečių mokytojų tiek, kiek joms atrodys reikia švietimo lygiui palaikyti, tačiau po nustatyto termino svetimšaliai mokytojai galės dirbti Krašte tik leidus Lietuvos vyriausybei. O iki to laikotarpio Krašte negalėjo dirbti asmenys, jei gubernatorius pateikdavo įrodymų, jog vienas ar kitas asmuo agituoja prieš Lietuvos interesus. Anot vienos iš *pro memoria*²⁴, manyta, kad buvo suteiktas penkerių metų laikotarpis, per kurį vietos mokytojai turėjo išmokti lietuvių kalbą.

Gubernatorius, atsižvelgdamas į Konvencijos 31 straipsnį, ėmėsi iniciatyvos

atlikti patikrinimus Krašto mokyklose. Atlikus patikrinimą paaiškėjo, kad iš šimtas dviejų patikrintų mokyklų tik penkiose buvo dėstoma lietuvių kalba, o Klaipėdos apskrityje buvo šešios mokyklos, kuriose buvo dėstoma ir lietuvių, ir vokiečių kalbomis. Patikrinus beveik pusantro šimto mokytojų lietuvių kalbos mokėjimą paaiškėjo, kad lietuvių kalbą gerai moka tik keturi, patenkinamai – per dešimt mokytojų, kiti – arba nemokėjo, arba ją mokėjo „visai nepatenkinamai“. Iš atlikto patikrinimo paaiškėjo ir mokinių tautinė sudėtis. Ji buvo apylygė – per du tūkstančius lietuvių tautybės ir beveik du tūkstančiai vokiečių tautybės, įskaitant ir *Memelländerius*. O moky-

tojų, turinčių Lietuvos pilietybę, buvo kur kas daugiau nei turinčių vokiečių pilietybę – per šimtą Lietuvos piliečių ir per trisdešimt Vokietijos piliečių²⁵. 1930 m. duomenimis, iš viso Krašte buvo 138 mokytojai ne Lietuvos piliečiai²⁶.

Tokios padėties gerinti nepadėjo ir tėvų komitetai. Štai A. Merkys rašė, kad mokyklose lietuvių kalba „apleista iki minimumo“, bet dėl to niekada nebuvo kreipęsis joks tėvų komitetas, atvirščiai, „<...> tėvai grasina mokytojams streiku, jeigu šie mokins vaikus lietuviškai, ir atsisako pirkti lietuviškas skaitymo knygas“²⁷.

Vis dėlto Krašto direktorija buvo išleidusi įsakymą²⁸, kuriame buvo nurodyta, kad mokyklos dėstomoji kalba yra tos tautos, kurios vaikai mokykloje sudaro daugumą („Mokinamoji kalba skaitosi pavieniose mokyklose toji kalba, kurią atitinkančią mokyklą didesnios dalies kūdikių tėvai namiej vartoja“), o 1924 m. vasario 4 d. visose Krašto mokyklose buvo įdiegtas privalomas lietuvių kalbos dėstymas²⁹, gubernatorius padarė išvadą, jog šis įstatymas nėra taikomas. Net ir mokyklose, kuriose absoliučią daugumą sudaro lietuviai, dėstomoji kalba yra vokiečių: „Lietuvių kalba yra visai ignoruojama.“³⁰ Taigi dažniausiai lietuvių kalba Krašto mokyklose buvo dėstoma kaip antroji kalba.

Direktorijos pirmininkai nuo 1925 m. vis priimdavo įsakymus, kuriais nurodydavo kai kuriuos dalykus dėstyti lietuvių kalba (pavyzdžiui, istoriją, geografiją, tikyba, dainavimą, gimnastiką)³¹, bet po to vėl atšaukdavo savo nurodymus.

Gubernatorius ėmė rūpintis ir priėmimo į mokyklas programomis. 1931 m.

kovo 28 d. jis išsiuntė raštą³² Krašto direktorijos pirmininkui, tvirtindamas, kad mokinių priėmimo į Mokytojų seminariją egzaminų programoje reikalavimai, keliami lietuvių kalbos žinių patikrinimui, buvo kur kas paprastesni nei vokiečių kalbos, o iš programos geografijos ir istorijos žinių patikrinimui akivaizdu, kad Direktorija Klaipėdos kraštą vis dar laikė Prūsijos dalimi ir reikalavo daugiau mokytis Prūsijos ir Vokietijos istorijos nei Lietuvos.

Rūpintasi ir mokymosi programų turiniu. Nors pagal Krašto Statuto 5 straipsnį švietimo valdymas priklausė autonominių institucijų įgaliojimams, Krašto Statuto 25 straipsnyje buvo reglamentuota, kad Krašto viešųjų mokyklų mokslo programa neturi būti žemesnė už Lietuvos teritorijoje atitinkamų mokyklų veikiančias mokslo programas. Iš esmės tai reiškė Didžiosios Lietuvos institucijų teisę stebėti situaciją ir prireikus ją keisti. J. Robinzonas apibūdino šio straipsnio esmę kaip lituanistikos dalykų dėstymo priežiūrą (Robinzonas 1934: 611).

Gubernatorius A. Merkys apžvelgė tikybos, krašto mokslo, vokiečių kalbos, lietuvių kalbos, aritmetikos, geometrijos, istorijos dalykų programas, pagal kurias buvo dėstoma Krašto mokyklose. Jis pažymėjo, kad nors tikybos programoje nurodyta mokytis giedoti lietuviškai, tačiau ne visose mokyklose šito būdavo laikomasi. Atkreipė dėmesį, kad detalčiausiai ir kruopščiausiai yra parengta vokiečių kalbos mokymo programa, apėmusi septynis puslapius. O lietuvių kalbos mokymo programa tilpo į vieną puslapį ir joje pasitaikė gramatinių klaidų bei nevartojamų lietuvių bendrinėje

kalboje žodžių ar jų junginių: „Bek, bek žirgelė“, „sniego žvaigždutis“ ir t. t. Gubernatorius labai domėjosi istorijos programa. Atkreipė dėmesį, kad lygiagrečiai buvo dėstoma ir Lietuvos istorija (apie pilis, padavimus, lietuvių kilmę, Klaipėdos įkūrimą, „Lietuva rusų nagoose“, Krašto prijungimą, kovas su kryžiuočiais), ir Vokietijos istorija (apie germanus, tautų kraustymąsi, krikščionybės skleidimą, riterius, vienuolius, reformaciją). Lietuvos istorija buvo dėstoma sutrumpinta ir jaunesnėse klasėse, o vokiečių – dėstoma plačiau ir vyresnėse klasėse: „Prūsijos darbai keliami į padanges ir gerbiami.“³³ Vienoje iš savo *pro memoria* gubernatorius užsiminė, kad vaikai taip mokunami, jog paklausti, kas yra Lietuvos prezidentas, atsako: Paul von Hindenburg, o Lietuvos sostinė yra Berlynas³⁴ (daugiau pavyzdžių žr. Juška 2007).

Taigi gubernatorius padarė išvadą, kad tokios mokymosi programos prieštarauja Krašto Statuto 25 ir 27 straipsniams, o Krašto autonominės institucijos iki šiol Kraštą laiko Prūsijos dalimi³⁵.

Gubernatorius, rašydamas Didžiosios Lietuvos institucijoms, akcentuodavo, kad reikalą dėl švietimo sunkina ir tai, jog Krašte trūksta vadovėlių, jog mokiniams reikia atsiminti mokytojų žodžius³⁶.

Visos šios diskusijos nenurimo ir vėliau, kai gubernatoriaus pareigas ėjo kiti asmenys – Vytautas Gylis, Jonas Nava-

kas³⁷ ir t. t. Netgi ir tuomet, kai 1935 m. Krašto direktorija išleido instrukciją dėl dėstomosios kalbos Krašto pradžios mokyklose³⁸ (Trukanas 1934). Dokumente buvo išreikšta nuostata, jog mokyklų absolventai turi mokėti abi Krašto kalbas, o lietuvių kalbai, kaip valstybinei kalbai, turi būti suteikta „priderama vieta“. Instrukcijoje pabrėžiama, kad dėl „savaimė aiškių psichologinių ir pedagoginių priežasčių“ tokio tikslo neturi būti siekiama „staigiu metodo pakeitimu“.

Taigi vadovėliuose ir toliau buvo spausdinamos vokiečių patriotinės dainos, eilėraščiai, tautinis himnas, uždavinynuose buvo tokių frazių kaip „Jūsų mylimas brolis yra hitlerjugend“ arba prašoma apskaičiuoti hitlerjugend uniformos įsigijimą³⁹. Lietuvos centrinės institucijos atlikdavo mokyklų bibliotekų, viešųjų knygynų kratas. Per vieną tokią kratą buvo konfiskuota daugiau kaip šeši šimtai vadovėlių, daugiau kaip penki šimtai politinio turinio knygų, per šimtą penkiasdešimt žemėlapių, kuriuose Klaipėdos apskrities rytų siena ribojasi su Rusija, o vietovių pavadinimai nurodyti rusiškai⁴⁰, ir t. t.

Maždaug 1934 m. viename iš dokumentų buvo parašyta tokia išvada: „Mūsų didžiausias tikslas išlaisvinti mūsų pajūrio gyventojus iš germaniškos nelaisvės. Tą galima pasiekti per mokyklas, per jaunąją kartą, kurią turime patys išsiugdyti.“⁴¹

IŠVADOS

Nepaisant tarptautiniuose dokumentuose keliamų reikalavimų dėl lietuvių ir vokiečių kalbos lygiavėrcio statuso,

Klaipėdos krašto autonominėse institucijose daugiausia buvo vartojama vokiečių kalba.

Iki 1934 m. Krašte teismo procesai vykdavo tik vokiečių kalba, teismų sprendimai rašomi vokiečių kalba, Krašto teisėjai ir kiti teismų darbuotojai atrankos egzaminus laikydavo Vokietijoje pagal vokiškos teisės programą, buvo pripažįstamas tik Vokietijoje įgytas teisės studijų diplomas.

Krašto mokyklose daugiausia dėstomoji buvo vokiečių kalba, mokiniai buvo mokinami pagal vokiškas mokymo programas akcentuojant Prūsijos istoriją, Vokietijos aktualijas ir kultūrą. Dauguma mokytojų nemokėjo lietuvių kalbos, o

mokinių tėvai nenorėjo, kad vaikai mokytųsi lietuvių kalbos. Lietuvių kalba daugumoje mokyklų buvo dėstoma kaip antroji kalba.

Tokios situacijos priešasčių galima rasti daug: šimtmečius teritorijoje dominavo vokiečių kultūra, to meto Vokietijos nenoras prarasti Kraštą, *memelländerių* nusiteikimas prieš lietuvišką kultūrą, vokiškų įstatymų galiojimas Krašte, jaunos Lietuvos vyriausybės nedidelė patirtis kuriant teisinę bazę, ruošiant teisininkus, mokytojus. Juk visa tai reikėjo padaryti ne tik Krašto, bet visos Lietuvos atžvilgiu.

Literatūra ir nuorodos

- Juška Albertas. 2007. Ko neįstengė suprasti Lietuvos valdžia ir klaipėdiškiai 1923–1939 m., *Lietuvos rytas*. <<https://kultura.lrytas.lt/istorija/2007/12/07/news/ko-neistenge-suprasti-lietuvos-valdzia-ir-klaipediskiai-1923-1939-m-iii-5930419/>> [žiūrėta 2018 08 15]
- Klaipėdos korespondentas. 1931. Dėl lietuvių kalbos Klaipėdos krašto teismuose, *Lietuvos aidas* 66 1144: 3.
- Kubilius Vytautas. 1987. *Ievos Simonaitytės kūryba*. Vilnius: Vaga.
- Natkevičius Ladas. 1931. Kalbų klausimas Klaipėdos krašte, *Varpas* 2: 130–133.
- Nežinomas autorius. 1930a. Litauens Heimlicher Diktator. Herr Merkys im Memel. *Die Vossische Zeitung* 540-A273.
- Nežinomas autorius. 1932b. Po 4 savaites už reikalavimą kalbėti lietuviškai, *Rytas* 260, 2536: 4.
- Nežinomas autorius. 1934c. Simonaitis atsisako teisme kalbėti vokiškai, *Lietuvos žinios* 56, 4442: 7.
- Nežinomas autorius. 1934d. Vakar Klaipėdos teismas pirmą kartą pavartojo lietuvių kalbą, *Rytas* 60, 2912: 7.
- Piročkinas Arnoldas. 2009. Išleidus iš rankų mokyklos kontrolę Klaipėdos krašte (1923–1939), *Mokslo Lietuva* 18, 418. <<http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/2126.html>> [žiūrėta 2018 08 14]
- Piročkinas Arnoldas. 2010a. Išleidus iš rankų mokyklos kontrolę Klaipėdos krašte (1923–1939),

Mokslo Lietuva 1, 423. <<http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/2360.html>> [žiūrėta 2018 08 14]

- Piročkinas Arnoldas. 2010b. Klaipėdos krašto teismams – antilietuviškos politikos atrama, *Mokslo Lietuva* 6, 428. <<http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/2593.html>> [žiūrėta 2018 08 15].
- Robnzonas Jokūbas. 1934. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*. T. I. Kaunas: spaudos fondas.
- Romeris Mykolas. 1940. Administracinio teismo įstatymo projektas, *Židinys* 5–6: 561–576.
- Stankūnas Domas? 1938. Teisininkų paruošimas Klaipėdos Krašte, *Teisė* 44: 403–412.
- Šilutiškis. 1924. Nubaudė kalėti už lietuvių kalbą, *Klaipėdos žinios* 243: 4.
- Šlaža Mikas. 1932. Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė būklė, *Vairas* 7–8: 349–387.
- Trukanas Kazys. 1934. Klaipėdos krašto mokyklos, *Lietuvos aidas* 10, 1977. <<http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/3160/klaipedos-krasto-mokyklos>> [žiūrėta 2018 08 17]
- Vainiutė Milda. 2010. Lietuvių kalbos kaip valstybinės konstitucinis teisinis statusas: pagrindiniai aspektai, *Jurisprudencija* 122, 4: 25–41.
- Vikeris R? 1934. Klaipėdos krašto teismų veikimo ir organizaciniai trūkumai, *Teisė* 27: 258–270.
- Žostautaitė Petronėlė. 1992. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas.

Nuorodos

- ¹ Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos, *Vyriausybės žinios*, 1924 m. rugsėjo 1 d., Nr. 169.
- ² Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1930 m. gruodžio 4 d. raštas užsienio reikalų ministru. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1080, l. 42–43; Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1932 m. rugpjūčio 29 d. *pro memoria*. LCVA, f. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 19–26; Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1930 m. kovo 13 d. raštas ministrui pirmininkui. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1504, l. 6; Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1932 m. vasario 6 d. raštas užsienio reikalų ministru. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1323, l. 82–83.
- ³ Lietuvos valstybės Konstitucija, *Vyriausybės žinios*, 1928 m. gegužės 25 d., Nr. 275–1778.
- ⁴ Pranešimas apie Klaipėdos krašto pradžios mokyklas. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 159.
- ⁵ Pagal: Kvėtonis. Klaipėdos krašto vardyno klausimu. LCVA, F. 383, ap. Nr 7, b. 1504, l. ?; Vytautas Kubilius, *Ievos Simonaitytės kūryba*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 39; „Reicho politinės propagandos tikslais abuzuvis naudojimas Klaipėdos Konvencijos 17 str. ir tokios politikos pasekmės“. LCVA. F. 383, ap. Nr. 7, b. 1080, l. 257–258, 261. Klaipėdos valsčiaus teismas 1938 m. priėmė sprendimą asmeniui pavardę Jakszas rašyti „Jakschies“, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1939 m. sausio 7 d., Nr. 3.
- ⁶ „Reicho politinės propagandos tikslais abuzuvis naudojimas Klaipėdos Konvencijos 17 str. ir tokios politikos pasekmės“, l. 264.
- ⁷ Vok. *Preußische Ausbildungsordnung von 1923*.
- ⁸ Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1930 m. sausio 3 d. raštas Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkui. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 42–43.
- ⁹ Ten pat, l. 42.
- ¹⁰ Klaipėdos krašto Pasienio policijos I komisariato jaun. vachmistro A. Klebanovo 1930 m. sausio 10 d. parodymai. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 937, l. 42.
- ¹¹ Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko O. Kadgyno 1930 m. vasario 10 d. raštas. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 44–48.
- ¹² Užsienio reikalų ministerijos referentų 1931 m. vasario 20 d. *pro memoria* „Kalbų klausimas Klaipėdos Krašte“. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 59.
- ¹³ Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1930 m. gegužės 8 d. raštas Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkui. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 937, l. 4.
- ¹⁴ Klaipėdos krašto komendantūros adm. kapitono G. Pliuškaičio 1930 m. sausio 10 d. parodymai. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 937, l. 44. Panašius parodymus pateikė ir kiti incidento liudininkai. Žr.: l. 42–55.
- ¹⁵ Aukštojo Lietuvos Vyriausybės įgaliotinio J. Budrio 1923 m. rugsėjo 4 d. raštas teisingumo ministru. LCVA. F. 923, ap. Nr. 1, b. 329, l. 50–51; Dr. V. Bartuškos 1929 m. gruodžio 5 d. raštas Klaipėdos krašto gubernatoriui. LCVA. F. 383, Ap. 7, B. 755, l. 49–50.
- ¹⁶ Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus 1930 m. gegužės 8 d. sprendimas. LCVA, F. 648, Ap. 1, B. 160, l. 2–7; taip pat kiti minėto skyriaus sprendimai: 1928 m. rugsėjo 21 d. ir 1929 m. vasario 20 d. sprendimai.
- ¹⁷ Klaipėdos krašto direktorijos 1931 m. gegužės 28 d. atsakymas į *pro memoria*. LCVA. F. 383, Ap. 7, B. 755, l. 23–24.
- ¹⁸ Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus 1930 m. gegužės 8 d. sprendimas, l. 2–7.
- ¹⁹ Pranešimas apie Klaipėdos krašto pradžios mokyklas, l. 158–167.
- ²⁰ Švietimo ministro įsakymas, *Vyriausybės žinios*, 1931 m. vasario 24 d., Nr. 348–2386.
- ²¹ Kai kuriuose šaltiniuose nurodoma, kad būta per 230 pradžios mokyklų. Žr.: LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 695, l. 1.
- ²² Klaipėda ELTA, 1935 m. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1504, l. 35?
- ²³ Įsidėmėtinas faktas, kad pirmoji lietuviška gimnazija Klaipėdos mieste buvo įsteigta 1922 m. Ji vadinosi Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazija. Daugiau apie lietuviškas Krašto mokyklas žr. Piročkinas 2009, 2010a.
- ²⁴ Užsienio reikalų ministerijos referentų 1931 m. vasario 20 d. *pro memoria* „Kalbų klausimas Klaipėdos Krašte“. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 59.
- ²⁵ Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1931 m. rugpjūčio 29 d. *pro memoria*, l. 19–26.
- ²⁶ Sąrašas svetimšalių mokytojų užsilaikančių Klaipėdos Krašte sulig svetimšalio leidimais. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 83–87.
- ²⁷ Pranešimas apie Klaipėdos krašto pradžios mokyklas, l. 161.

- ²⁸ Klaipėdos krašto direktorijos 1923 m. balandžio 4 d. įsakymas kaslink mokinamosios kalbos mokykloje, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1923 m. balandžio 11 d., Nr. 38.
- ²⁹ Krašto direktorijos 1924 m. vasario 4 d. įsakymas, liečias privalomą Lietuvos kalbos įvedimą Klaipėdos krašto miestų liaudies mokyklose, vidutinėse, aukštesnėse, privatinėse ir šeimų išlaikomose mokyklose, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1924 m. kovo 26 d., Nr. 26; Krašto direktorijos 1924 m. balandžio 29 d. įsakymas, liečias lietuviškąjį pamokslą Klaipėdos krašto mokyklose, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1924 m. gegužės 12 d., Nr. 41.
- ³⁰ Pranešimas apie Klaipėdos krašto pradžios mokyklas, l. 162.
- ³¹ Klaipėdos krašto direktorijos 1925 m. vasario 13 d. įsakymas apie Klaipėdos mokytojų seminarę, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1925 m. vasario 27 d., Nr. 18; LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 965, l. 60.
- ³² Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1931 m. kovo 26 d. raštas. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 61.
- ³³ Pranešimas apie Klaipėdos krašto pradžios mokyklas, l. 166.
- ³⁴ Reicho politinės propagandos tikslais abuzyvis naudojimas Klaipėdos Konvencijos 17 str. ir toios politikos pasekmės“, l. 262.
- ³⁵ Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1932 m. kovo 28 d. raštas Krašto direktorijos pirmininkui. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 965, l. 43, 44.
- ³⁶ Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1930 m. vasario 19 d. raštas Krašto direktorijos pirmininkui. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 965, l. 55.
- ³⁷ Lietuvių kalbos teisės Klaipėdos krašte vis tebeskriaudžiamos. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1504, l. 32?
- ³⁸ Klaipėdos krašto direktorijos 1935 m. kovo 11 d. instrukcija dėstomosios kalbos parėdymo Klaipėdos Krašto pradžios mokyklose įgyvendinimui, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 m. kovo 15 d., Nr. 25.
- ³⁹ Dokumentai apie mokyklų veiklą ir mokytojų ruošimą Klaipėdos krašte. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 965, l. 9.
- ⁴⁰ Ten pat, l. 6.
- ⁴¹ Klaipėdos krašto mokyklų reikalu, 1934 m. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1504, l. 149.